

Kerkelijk Waardebeheer
Kennisdeling en kerkgebouwen

Kerkenvisies, tussen idealisme en realisme

Wat hebben christelijke kerken nodig om medewerking te verlenen
aan kerkenvisies?

Houd de kerk in uw midden

Kerkenvisies, tussen idealisme en realisme

Wat hebben christelijke kerken nodig om medewerking te verlenen aan kerkenvisies?

Onderzoeksverslag van
Jeroen Krijnen, stagiair Stichting Kerkelijk Waardebeheer
2.6.2019

Inhoud

Voorwoord	4
1.Introductie – Doel – Aanpak	5
2.Kerkenvisies	6
3.Emotionele voorbereiding	6
3.1 Kerkelijke verlegenheid	6
3.2 Emotionele regimes	7
3.3 Professionaliteit en openheid	8
4. Praktische voorbereiding	9
4.1 Voorbereiding buiten de kerkmuren	9
4.2 Voorbereiding binnen de kerkmuren	9
4.3 Voorbereiding binnen de kerkmuren met hulp van Kerkelijk Waardebeheer	10
4.4 Voorbereiding binnen (Rooms-Katholieke) kerkmuren met hulp van richtlijnen uit Rome	11
5. De overheid	11
6. Conclusies	12
6.1 Taken	12
6.2 Beperkingen	13
Appendix	
Samenvatting van het gesprek met professor dr. A.J.M. (Ad) van der Helm	15
Samenvatting van het gesprek met mr. drs. J.C. (Cor) Schaap	16
Samenvatting van het gesprek met Simon Kadijk	17
Samenvatting van het gesprek met Alice Gut	18
Samenvatting van het gesprek met dr. J.K. (Jacobine) Gelderloos	19
Samenvatting van het gesprek met ir K.M. (Karien) van Velsen	20

Voorwoord

Tijdens de studie Religiewetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam raakte ik gegrepen door de religieuze en maatschappelijke betekenis van kerkgebouwen. Ik leerde dat een kerkgebouw niet alleen een in steen gehouwen symbool voor immateriële waarden is, maar ook een vormgevend element van een stedelijke en landschappelijke structuur. Deze verscheidenheid aan betekenissen maakt dat velen zich verbonden voelen met een kerkgebouw. Het fascineert me dat dit niet alleen geldt voor hen die hun geloof regelmatig praktiseren, maar ook voor hen die dit, om welke reden dan ook, niet doen. De recente brand in de Notre-Dame van Parijs toont exemplarisch aan hoezeer verschillende bevolkingsgroepen zich met een kerkgebouw identificeren. We leven echter in een tijd waarin het voortbestaan van een groeiend aantal kerkgebouwen door teruglopend kerkbezoek, gebrek aan financiële middelen en andere redenen onzeker is. Dit werpt de vraag op, welke betekenis kerkgebouwen toekomstig in Nederland, een gesecculariseerd en multireligieus land waar wekelijks minstens één kerk haar deuren sluit, zullen hebben. Wat zal hun bestemming zijn? Is een kerkgebouw robuust genoeg om een transformatie te ondergaan zonder daarbij haar oorspronkelijk religieuze identiteit te verliezen? Hoe kunnen kerkelijke en niet-kerkelijke partijen hiervoor een visie ontwikkelen? Bij Stichting Kerkelijk Waardebeheer kreeg ik de kans om praktisch vorm te geven aan deze vragen. De afgelopen maanden heb ik er als stagiair mogen onderzoeken wat christelijke kerken nodig hebben om te reageren op kerkenvisies, een project van de overheid waarbij verschillende belanghebbende partijen gezamenlijk een toekomstperspectief voor kerkgebouwen ontwikkelen.

Ik heb hiervoor gesprekken gevoerd met mensen binnen en buiten de kerk. Ik heb o.a. met een godsdienstwetenschapster, een priester en een lid van de burgerlijke gemeente mogen converseren. Alle gesprekspartners waren in staat om vanuit hun achtergrond te adviseren wat kerken nodig hebben om medewerking te verlenen aan kerkenvisies. Op die manier kreeg ik een goed beeld van de verschillende belangen en drijfveren omtrent het onderhoud van een kerkgebouw. Tevens hield ik er waardevolle informatie voor kerken aan over wat in dit verslag uitgebreid besproken zal worden. Aangezien ik te maken had met verschillende gesprekspartners en diverse inhoudelijke aandachtspunten heb ik mijn werkzaamheden altijd als veelzijdig ervaren. De afwisseling tussen het voeren van de gesprekken en het uitwerken ervan zorgden voor een balans tussen praktische en theoretische werkzaamheden. De complexiteit aangaande alternatieve bestemmingsplannen was fascinerend voor mij. Ik was mij er niet van bewust dat dit vraagstuk bij zo velen leeft. Ik vond het dan ook bijzonder om te ervaren hoe mensen zich vanuit verschillende drijfveren inzetten voor een duurzaam toekomstig behoud van het Nederlands religieus erfgoed.

1. Introductie

Nederland telt momenteel zo'n 5.500 kerkgebouwen die nog worden gebruikt door geloofsgemeenschappen. 80% van de Nederlanders kerkt echter niet of nauwelijks. Mede daardoor is er weinig geld beschikbaar voor de vaak dure onderhoudskosten van een kerkgebouw. Dit zal de komende 10 jaar tot sluiting van 1.500 tot 4.500 godshuizen leiden. Om instandhouding van kerkgebouwen te garanderen, zullen er in de visie van de Minister van OCW kerkenvisies moeten worden ontwikkeld. Hierbij maken verschillende belanghebbende partijen (eigenaren, burgerlijke gemeente, geloofsgemeenschappen, deskundigen, omwonenden...) afspraken omtrent de toekomst van kerkgebouwen binnen een bepaalde burgerlijke gemeente. Kerkgebouwen komen daarbij in aanmerking voor religieus gebruik, meervoudig gebruik, herbestemming, tijdelijk cultureel gebruik, onbestemd gebruik of sloop. Gedurende mijn stage bij stichting Kerkelijk Waardebeheer heb ik onderzocht wat christelijke kerken nodig hebben om mee te kunnen werken aan het ontwikkelen van kerkenvisies, zoals door de Minister van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen vastgesteld. De uitkomsten van dit onderzoek worden in dit verslag uiteengezet.

Doel

De gemeenschappelijke aanpak van het ontwikkelen van kerkenvisies stuit wellicht op onwennigheid en argwaan bij geloofsgemeenschappen. Zij waren immers gedurende vele jaren verantwoordelijk voor het onderhoud van hun kerkgebouw en hadden daarbij zelden te maken met mensen buiten de parochie/kerkelijke gemeente. In het kader van kerkenvisies is Kerkelijk Waardebeheer bereid om geloofsgemeenschappen op het terrein van kerkgebouwen op juridisch, financieel, theologisch en emotioneel gebied te adviseren. Dit verslag geeft een indruk op welke punten bijzondere aandacht vereist is. Zo kan de stichting doelgericht te werk gaan op een manier die aansluit bij de behoeften van kerkelijke gemeenten en parochies. Daarnaast geeft dit rapport aan niet-kerkelijke partijen een realistische weergave van belangen, angsten en drijfveren van hun 'onbekende' partner. Zo kunnen zij op voorhand hun opstelling jegens kerken overdenken en wellicht bijstellen. Tot slot kunnen ook kerken zelf dit verslag ter hand nemen om met kennis van kansen en mogelijke uitdagingen het ontwikkelen van een toekomstperspectief voor hun kerkgebouw aan te gaan.

Aanpak

Voor dit onderzoek hebben gesprekken plaatsgevonden met priester Ad van der Helm, trainer-coach-mediator en ondernemer Cor Schaap, Simon Kadijk verbonden aan *Donatus Verzekeringen*, Alice Gut verbonden aan de gemeente Utrecht, onderzoekster Jacobine Gelderloos en architect van het Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken van het bisdom Rotterdam Karien van Velsen. Gedurende deze gesprekken hebben bovengenoemde personen en de auteur van dit verslag achterhaald wat christelijke kerken nodig hebben om mee te kunnen werken aan kerkenvisies. Ik ben mijn gesprekspartners dankbaar voor de waardevolle informatie die zij vanuit hun achtergrond met mij hebben gedeeld. De samenvattingen van de gesprekken zijn in de appendix van dit verslag te vinden.

Voor dit onderzoek is gepoogd om de verkregen informatie per onderwerp te rangschikken. Dit resulteerde in twee thema's die de verwachtingen naar kerk en overheid aan de orde stellen. Het verslag benoemt daarbij enerzijds taken die kerken zelf kunnen uitvoeren om te participeren bij het opzetten van een kerkvisie. Hierbij wordt ook aangegeven op welke momenten de gesprekspartners het advies van Kerkelijk Waardebeheer en andere externe adviserende partners verwachten. Anderzijds wordt ingegaan op verwachtingen richting de overheid omtrent coöperatie met kerken. De alinea's van de hoofdstukken richten zich inhoudelijk naar kernbegrippen die tijdens de gesprekken door de gesprekspartners werden benoemd. Op die manier komt de 'eigenheid' van ieder gesprek op levendige wijze tot zijn recht.

2. Kerkenvisies

Om een goede indruk van het onderwerp te krijgen is het van belang om kort het project kerkenvisies uiteen te zetten. In de cultuurbrief 'Cultuur in een open samenleving' van 12.3.2018, stelt het Ministerie van OCW dat een kerkenvisie als doel heeft om 'gezamenlijk te kunnen besluiten waar we bij ons religieus erfgoed op in gaan zetten' (Ministerie van OCW, 2018, p. 15). Dit betekent dat partijen die belang hebben bij het behoud van een kerkgebouw zoals de eigenaren, gelovigen, omwonenden en deskundigen met elkaar in gesprek gaan over het toekomstperspectief voor het gebouw. Alle bestemmingsmogelijkheden zullen in ogenschouw genomen moeten worden. Hierbij zal ook het belang van de vitaliteit van de geloofsgemeenschap rond een kerkgebouw, haar architectuur en haar toeristisch potentieel voor de toekomst ter sprake komen. Uiteindelijk zullen er gezamenlijke afspraken worden gemaakt over hoe om te gaan met kerkgebouwen binnen een bepaalde gemeente.

Het is aan de overheid om het proces van het ontwikkelen van kerkenvisies in gang te zetten. Naast het kabinet als animator en financieel investeerder, moedigen ook kerkgenootschappen de burgerlijke gemeenten aan om over herbestemming van religieus erfgoed na te denken. Zo adviseerde bisschop de Korte van 's-Hertogenbosch om lege kerken onderwerp van de raadsverkiezingen te maken (Brabants Dagblad, 17.1.2018).

De aanpak van kerkenvisies veronderstelt een ander soort handelen dan wellicht gebruikelijk in het verleden. De handen zullen ineengeslagen moeten worden en keuzes zullen samen gedragen moeten worden. Om het belang van een bepaalde partij maximaal te laten gelden binnen de gemeenschap van andere partijen is het noodzakelijk om duidelijk een eigen visie voor ogen te hebben en om bereid te zijn deze transparant uit te dragen. Alleen op die manier kan het verval van leegstaande kerken worden tegengegaan en kan de maatschappelijke alsmede de cultuurhistorische waarde ervan voor toekomstige generaties behouden blijven.

3. Emotionele voorbereiding

Een goede voorbereiding is van belang om kerken mee te laten werken aan kerkenvisies. Met name Kadijk onderstreept de relevantie ervan, aangezien 'het slagen van kerkenvisies [daar] voor 80% van afhankelijk [is]'. Het gaat hierbij om preliminaire maatregelen van emotionele en praktische aard die kerken intern en met begeleiding van extern advies kunnen uitvoeren. Zij moeten zelf inschatten hoeveel aandacht zij aan de verschillende voorbereidende taken besteden.

3.1 *Kerkelijke verlegenheid*

Een goede voorbereiding heeft onder andere het bestrijden van '*kerkelijke verlegenheid*' als doel. Dit is van belang voor kerken, zodat hun medewerking aan kerkenvisies niet daardoor vastloopt. Tijdens haar onderzoek naar de samenhang tussen kerk en dorp bespeurde Gelderloos een grote mate van timiditeit bij kerken betreffende de dialoog met mensen buiten de kerk. Gelderloos vermoedt dat genoemde gevoelens ook bij het opstellen van kerkenvisies aanwezig kunnen zijn, aangezien het project uitgaat van samenwerking tussen kerkelijke en niet-kerkelijke partijen. Om kerken mee te laten werken aan het ontwikkelen van een toekomstperspectief voor hun kerkgebouw moeten deze gevoelens echter vermeden worden. Indien dit niet het geval is wordt een gezamenlijke en professionele aanpak door kerkelijke onzekerheid en schaamte belemmerd. Om dit te vermijden zullen kerken hun verlegenheid bespreekbaar moeten maken. (Dit veronderstelt dat kerken de tijd wordt gegeven om intern hieraan te werken. Anderzijds moeten kerken de hun gegeven ruimte maximaal benutten.) Dit gebeurt enerzijds

met interne hulp, waarbij kerkelijke ambtsdragers met kerken in dialoog treden. Predikanten en priesters, kerkrentmeesters, bestuurders en bisdomseconomen zouden deze taak op zich kunnen nemen. Zij zijn hiervoor geschikte personen aangezien zij vragen en mentaliteit van geloofsgemeenschappen kennen en daar wellicht beter begrip voor tonen dan andere belanghebbende partijen. Vanuit die achtergrond voelen ze aan op welke manier kerken bepaalde emoties kunnen doorgronden. Anderzijds kunnen externe adviserende partners zoals zelfstandige gemeentebegeleiders of Kerkelijk Waardebeheer de verlegenheid bij kerken bespreekbaar maken. Hierbij moet echter met het oog op de beperkte tijd van het proces per kerkelijke gemeente/ parochie worden afgewogen, in hoeverre externe hulp zinvol is. Dit heeft te maken met het feit dat veel kerken introvert van karakter zijn, waardoor ze mensen buiten hun eigen kringen niet snel toelaten bij het bespreken van hun vragen. Het aan de orde stellen van verlegenheid is dus maatwerk en dient zich altijd te richten naar de behoeften van de geloofsgemeenschappen. Indien zij hun emoties vroegtijdig bespreken zal samenwerking met andere partijen minder snel vastlopen.

3.2 Emotionele regimes

In het kader van de bestrijding van verlegenheid is het nastreven van emotionele eensgezindheid van belang. Waar dit niet aanwezig is, lopen geloofsgemeenschappen het gevaar dat hun bijdrage aan kerkenvisies vastloopt doordat er niet rekening wordt gehouden met elkaars emoties. Kerkelijke belangen kunnen daardoor minder eensgezind en overtuigend naar andere belanghebbende partijen worden uitgedragen. Volgens Schaap dient een emotionele voorbereiding derhalve het doel om de uiteenzetting van het '*emotionele regime*' te bewerkstelligen. Dit betekent dat geloofsgemeenschappen moeten weten welke sentimenten leidend zijn bij deelname aan kerkenvisies. Alvorens de samenwerking met niet-kerkelijke partijen aan te gaan, zouden kerken intern hun emoties in kaart moeten brengen door angsten, zorgen en verwachtingen te bespreken. Zo moet duidelijk worden aan welke emotionele basis zij het toekomstperspectief voor hun kerkgebouw ontleenen. Hiervoor is volgens Schaap pastorale en externe begeleiding nodig. Door kennis van hun emotionele regime zijn kerken beter in staat om hun gevoelens naar zichzelf en naar anderen te verklaren. Tevens scheidt de kennis van gezamenlijke gevoelens een onderlinge band tussen de leden van geloofsgemeenschappen.

Het verhelderen van interne emoties dient vooral gericht te zijn op de aanstaande samenwerking met buitenkerkelijke partners. Aangezien kerken bij het opstellen van een kerkenvisie voornamelijk met de burgerlijke gemeente zullen coöpereren, zal een emotionele voorbereiding van geloofsgemeenschappen voornamelijk daarop moeten anticiperen. Ondanks het regelmatige contact met kerkeigenaren bespeurde Gut tijdens haar werkzaamheden in sommige gevallen ook terughoudendheid tegenover samenwerking met de gemeente. Verlegenheid en argwaan belemmerde daarbij een vruchtbare samenwerking tussen kerk en overheid. Deze sentimenten moeten intern worden besproken om samenwerking tussen de twee partijen te bevorderen en gemeenschappelijk draagvlak voor een kerkenvisie te creëren. Om hierop te anticiperen zouden kerken volgens Gut gebruik kunnen maken van Kerkelijk Waardebeheer. Zij zouden kerken tot samenwerking met de gemeente kunnen motiveren door erop te wijzen dat ze op het gebied van exploitatie en onderhoud kunnen profiteren van de gemeente. (Het is echter de vraag of alle kerken open staan voor samenwerking met de overheid. Dit betreft voornamelijk de bestuurlijke laag van de Rooms-Katholieke Kerk, waar in een aantal gevallen een bepaalde mate van achterdocht heerst over samenwerking met de overheid. Ze zullen zich niet snel tot samenwerking met de gemeente laten overtuigen, aangezien zij het kerkgebouw vooral als religieus gebouw beschouwen dat niet voor andere doeleinden te exploiteren valt.)

3.3 Professionaliteit & Openheid

Alice Gut benadrukt het belang van *professionaliteit* en *openheid* van kerken voor een goede samenwerking met de gemeente. Op die manier zijn parochies en kerkelijke gemeenten beter in staat om gezamenlijk nieuwe ideeën betreffende een kerkgebouw te bespreken en te realiseren. Daarbij zullen vooral katholieke parochiebesturen moeten investeren in zakelijkheid en verstand van vastgoed en communicatie. Volgens Gut is dit haalbaar door 'jonge bestuursleden met gevoel voor exploitatie en communicatie' te werven. Gezien de grootschaligheid van veel gefuseerde parochies kunnen zij eenvoudig jonge, gedreven en competente bestuurders aanstellen.

Door openheid en professionaliteit worden drie aspecten verbeterd. Ten eerste zijn communicatief capabele bestuurders beter in staat om hun visie omtrent een kerkgebouw op een voor gemeente en andere partijen begrijpelijke manier uit te dragen. Dit schept de mogelijkheid dat kerkelijke belangen door niet-kerkelijke zijde maximaal worden begrepen en behartigd. Tevens zorgt goede communicatie van het bestuur voor transparantie aangaande het onderhoud van kerkgebouwen bij parochieleden. Volgens Karien van Velsen adviseert het bisdom Rotterdam parochiebesturen derhalve rekening te houden met de Wet openbaarheid van bestuur. Volgens van Velsen voorkomt dit irritatie bij parochieleden door onduidelijke informatievoorziening van het parochiebestuur. Ten tweede dragen bestuurders met verstand van exploitatie en het rendabel maken van godshuizen inhoudelijk bij aan de dialoog met de gemeente omtrent mogelijke transformatie van een kerkgebouw. Hierdoor wordt het scala aan transformatiemogelijkheden vanuit kerkelijke zijde verrijkt. Ten derde zou een professionele en open houding parochieleden in staat kunnen stellen om ook ontvankelijkheid te tonen voor bestemmingsplannen op maatschappelijk en commercieel gebied. In dit kader kunnen kerken het gesprek aangaan met contactpersonen van de gemeente. Zij zijn bereid om juridisch en financieel advies te verlenen aangaande het profileren van kerkgebouwen op museaal, ruimtelijk en toeristisch gebied. Door niet enkel te focussen op religieuze doeleinden maar ook het algemeen belang van kerkgebouwen bespreekbaar te maken participeren kerken in een voor de gemeente belangrijk aspect van kerkenvisies. Op die manier stellen zij zich op als dienstbare gesprekspartners van de gemeente. Dit optimaliseert de verstandhouding tussen kerkelijke en niet-kerkelijke partijen en draagt bij aan het creëren van een gezamenlijk draagvlak voor een kerkenvisie.

Indien kerken de hierboven genoemde aspecten behartigen wordt de dialoog tussen kerk en overheid op een gelijkwaardig niveau van communicatie en kennis van zaken gevoerd. Dat zou een nieuwe ontwikkeling zijn, aangezien veel huidige parochiebesturen niet professioneel genoeg zijn opgesteld om een gelijkwaardige coöperatie aan te gaan met de gemeente die wel vaak de expertise bezit om medewerking te verlenen aan een kerkenvisie.

Zoals boven reeds vermeld moet men zich tevens realiseren dat de uitvoering van plannen omtrent het gebruik van een kerkgebouw door de bestuurlijke laag van de Rooms-Katholieke Kerk wellicht belemmerd zouden kunnen worden. Rooms-katholieke ambtsdragers interpreteren het kerkgebouw vaak als een gewijde plek waar God op mystieke wijze 'woont' (derhalve: godshuis). Exploitatie gericht op commerciële of bepaalde maatschappelijke doeleinden zouden door hen als factoren kunnen worden ervaren die afbreuk doen aan die sacrale en gewijde bestemming van het kerkgebouw en/of niet passen bij het diocesaan beleid omtrent haar kerkgebouwen. Indien een kerkenvisie daar geen rekening mee houdt en blijkt dat de grenzen van het gewone beheer van een kerkgebouw zullen worden overschreden (door bijv. het afbreken, verbouwen of van bestemming veranderen van tot het vermogen van de parochie behorende [kerk]gebouwen), dienen parochies om een bisschoppelijke machtiging te vragen. In *Clavis*, het maandelijks verschijnende webmagazine van het bisdom Roermond, stelt Frank Hamers: 'Alle goede ideeën en voorstellen die bijdragen aan een verantwoorde omgang met kerkgebouwen zijn

welkom, maar ze zullen allemaal aan de gebruikelijke procedures getoetst moeten worden.' De realisatie van kerkenvisies voor Rooms-Katholieke kerkgebouwen is dus veelal afhankelijk van de goedkeuring van het bisdom, in de vorm van een bisschoppelijke machtiging en/of toetsing aan bestaande procedures.

Bovengenoemde punten zouden bij parochies wellicht voor teleurstelling en vertraging (door afwachting van bisschoppelijke goedkeuring) kunnen zorgen. Om op de hoogte te zijn van het diocesaan beleid is nauw contact tussen bisdom en parochies noodzakelijk. In het bisdom Rotterdam gebeurt dit volgens Karien van Velsen tijdens vicariaatsbijeenkomsten, waarbij het bisdom advies verleent aan bestuursleden van parochiebesturen aangaande het opstellen van kerkenvisies. Daartoe behoort naast juridische en financiële raadgeving ook kennisoverdracht omtrent bepalingen bij kerkgebouwen, het zorgvuldig gebruik van liturgische ruimtes en de diocesane procedure voor (her)inrichting en (her)bestemming van kerkgebouwen. Zo creëert het bisdom Rotterdam een ruimte, waarbij parochies vroegtijdig maximaal op de hoogte worden gesteld over het beleid van het bisdom betreffende haar kerkgebouwen.

4. Praktische voorbereiding

4.1 Voorbereiding buiten de kerkmuren

Om kerken mee te laten werken aan kerkenvisies zijn tevens een aantal praktische voorbereidingen nodig. Deze maatregelen worden door kerken zelf of/en in samenspraak met externe adviserende partners genomen. Een eerste praktische taak heeft betrekking op de leefomgeving waarin een kerkelijke gemeente/ parochie gesitueerd is. Gelderloos adviseert parochies en kerkelijke gemeenten om present te zijn in dorpen en steden door te participeren bij initiatieven die het algemeen belang dienen. Deelname aan dorpsfeesten, herdenkingen of de voedselbank zijn mogelijkheden waar zij aanwezig kunnen zijn. Het gaat daarbij niet primair om een verkondigende kerk, die probeert haar boodschap in verschillende contexten aan de man te brengen. Het present-zijn in haar leefomgeving is veeleer een mogelijkheid om samenwerking met niet-kerkelijke partijen te 'proeven'. Deze 'leerschool' is van belang, aangezien het kerken ervaren maakt in de omgang met mensen buiten de eigen kring. Op die manier krijgen ze een idee wat er buiten hun muren speelt. Ze zijn op de hoogte van andermans ideeën en hun manier van communiceren. Dit zorgt in het kader van kerkenvisies voor een korter gewenningsproces en kennis en begrip van/ voor elkaar.

4.2 Voorbereiding binnen de kerkmuren

Volgens Cor Schaap en Simon Kadijk hebben de praktische voorbereidingen voornamelijk betrekking tot de 'eigen kring'. Het gaat hierbij om vier onderwerpen waarover orde op zaken gesteld moet worden. Allereerst informeert de kerkelijke achterban zich over de (1) *inhoud* van het project zoals vastgesteld door het Ministerie van OCW. Er dient hierbij uiteengezet te worden hoe de verantwoordelijkheden tussen kerk en gemeente verdeeld zijn. Zo wordt voorkomen dat kerken onrealistische verwachtingen naar niet-kerkelijke partijen en naar elkaar ontwikkelen. In een vervolgstap brengen kerken hun (2) *belangen* in kaart. Hierbij wordt de relevantie van kerkenvisies besproken door te bediscussiëren waartoe medewerking aan het project dient en waar *kansen* voor kerken liggen. Volgens Schaap wordt hierbij idealiter kennis genomen van de architectonische en maatschappelijke betekenis van kerkgebouwen (waar kerken zich vanwege de primair religieuze functie van het gebouw vaak minder van bewust zijn). Dit besef zou ertoe kunnen leiden, dat kerken geënthousiasmeerd raken om de rijkdom aan waarden van hun kerkgebouw te laten gelden. Dit draagt wellicht bij aan motivatie tot participatie bij kerkenvisies, aangezien het project oog heeft voor de genoemde aspecten. In een verdere stap zullen (3) *uitdagingen* aan de orde komen. Dit betreft aan de ene kant de uiteenzetting van het bovengenoemde emotionele regime door angsten en drijfveren te onderzoeken. Anderzijds komen ook uitdagingen aan bod aangaande financiële, juridische, maatschappelijke en theologische aspecten met betrekking tot

(her)bestemming van een kerkgebouw. (Volgens Schaap weten veel kerken niet dat zij dikwijls al in het bezit zijn van een uitgewerkt bestemmingsplan waar ze bij een kerkensie gebruik van kunnen maken.) Indien kerken niet in staat zijn om die vraagstukken zelfstandig en op een professionele wijze op te lossen, kunnen ze extern advies inwinnen. (Hierbij kan wederom contact worden opgenomen met zelfstandige gemeentebegeleiders of Kerkelijk Waardebeheer). Dit moet tijdig gebeuren opdat irritatie en onkunde een gedegen voorbereiding niet belemmeren. Verder behoort het maken van een (4) *inventaris* van roerende de onroerende zaken volgens Simon Kadijk tot een essentiële vervolgstap van de voorbereiding. In dat kader moet duidelijk worden gemaakt welk bestand bij herbestemming van het kerkgebouw 'getransformeerd' kan worden en welk bestand in oorspronkelijke staat moet blijven. Hierbij moet ook het eigenaarschap en de verzekering van het kerkgebouw ter sprake komen. Het is noodzakelijk dat kerken zich grondig hierover informeren, aangezien hier volgens Kadijk soms verwarring over heerst. Indien de genoemde voorbereidende stappen worden uitgevoerd, kunnen kerken met kennis, professionaliteit en zelfvertrouwen hun medewerking verlenen aan kerkensies. Het zorgt ervoor dat hun belangen, gebaseerd op reële en door de geloofsgemeenschap gezamenlijk geformuleerde verwachtingen, maximaal door deskundige betrokken partijen en burgerlijke autoriteiten worden aanhoord.

4.3 Voorbereiding binnen de kerkmuren met hulp van Kerkelijk Waardebeheer

Hoe kan Kerkelijk Waardebeheer kerken ondersteunen bij het verlenen van medewerking aan kerkensies? Op de eerste plaats heeft de stichting als taak om kerken te informeren omtrent begeleiding, financiering en verantwoordelijkheid aangaande het project. (Gut stelt voor dat parochies en kerkelijke gemeenten hierbij worden onderricht in het rendabel maken van een kerkgebouw en het exploiteren ervan). Kerkelijk Waardebeheer is hiervoor een geschikt adviesorgaan aangezien de stichting uit deskundige medewerkers bestaat die ook werkzaamheden verrichten met niet-kerkelijke partijen. Op die manier fungeert de stichting volgens Gelderloos als 'tolk' die de belangen en verwachtingen van gemeente, deskundigen en omwonenden op een begrijpelijke manier naar kerken toe communiceert. Als partner van kerken worden vragen en opmerkingen van parochies en kerkelijke gemeenten op een professionele, begrijpelijke en eerlijke manier besproken. In dat kader kan de stichting volgens Kadijk 'workshops' organiseren, waarbij ze kerken kennis laat maken met het project en elkaars opvattingen daaromtrent. De informatievoorziening moet er volgens Gelderloos uiteindelijk op gericht zijn, dat men 'klip en klaar' voor ogen heeft wat een kerkensie behelst en welke taken daarbij uitgevoerd kunnen worden. Idealiter wordt dit zo geformuleerd dat ontzorging voor kerken aannemelijk wordt gemaakt. Tijdens het verdere verloop van kerkensies kan de stichting als 'grensganger' tussen kerk en overheid blijven optreden. Zoals boven besproken, zouden emoties en een gebrek aan professionaliteit medewerking aan het project kunnen verlammen. De stichting kan derhalve als daadkrachtige en deskundige partner tijdens het overleg met niet-kerkelijke partijen de belangen van kerken op een aannemelijke manier verduidelijken. Ook in deze context zouden 'workshops' kerken tot capabele en coöperatieve medewerkers kunnen vormen. De samenkomsten zijn derhalve niet uitsluitend op het niveau van een eigen geloofsgemeenschap noodzakelijk maar ook in interkerkelijke context. Zo worden ze onderwezen in het samenwerken met onbekende partijen waarbij Kerkelijk Waardebeheer hen met advies ter zijde te staat. Kadijk onderstreept dat ook de niet-kerkelijke achterban bij deze bijeenkomsten betrokken moeten worden, aangezien zij een 'onbekende' maar belangrijke gesprekspartner voor kerken vormen. Bovengenoemde ondersteuning is alleen mogelijkheid als kerken zelf de medewerking van de stichting inroepen. Ze moeten in deze context zelf het initiatief tonen en bereid zijn om zich door externe partners te laten adviseren.

4.4 Voorbereiding binnen (Rooms-Katholieke) kerkmuren met hulp van richtlijnen uit Rome

Rooms-katholieke parochies kunnen zich ook voorbereiden door de eind 2018 door de Pauselijke Raad voor Cultuur geformuleerde richtlijnen aangaande herbestemming van kerkgebouwen te consulteren. Deze mondiaal geldende richtlijnen fungeren als aanbevelingen voor de zoektocht naar nieuwe bestemmingen voor kerkgebouwen en zijn gericht aan geloofsgemeenschappen, deskundigen en burgerlijke autoriteiten. Het document onderstreept dat herbestemming van kerkgebouwen bedacht moet zijn op een territoriale visie die naast pastoraal beleid ook rekening houdt met sociaal maatschappelijke regels en (inter)nationale regelgeving. Hierbij dient ervoor gewaakt te worden, dat alternatieve bestemmingsplannen niet botsen met de oorspronkelijk religieuze functie van een kerkgebouw. Commerciële bestemmingen, zoals de vestiging van kantoren, dienen derhalve vermeden te worden. Sociaal maatschappelijke functies, zoals een bibliotheek of een school, zijn meer voor de hand liggende bestemmingen, aangezien daarmee het karakter van de kerk als plek van samenkomst behouden blijft. Voorts dienen ook bouwkundige hoofdlijnen van het kerkgebouw en symbolen intact te blijven, zodat het godshuis ook in haar nieuwe functie blijft verwijzen naar haar oorspronkelijke bestemming. Echter, de richtlijnen maken ook duidelijk, dat de functie van een kerkgebouw niet alleen beperkt hoeft te blijven tot het institutionele (mits er rekening wordt gehouden met bovengenoemde eisen). In die zin komen de richtlijnen inhoudelijk overeen met kerkenvisies, aangezien het project ook ruimte creëert voor het geven van niet-kerkelijke betekenissen en functies aan kerkgebouwen. Procesmatig verschillen de richtlijnen echter van kerkenvisies. Zo bepalen de in Rome geformuleerde aanbevelingen dat kerken de plannen voor het behoud van religieus erfgoed dienen te initiëren (i.p.v. de burgerlijke gemeente). Ondanks dit verschil bieden de richtlijnen enkele praktische aanknopingspunten die goed van pas komen bij een constructieve medewerking van parochies aan kerkenvisies.

5. De overheid

Kerken kunnen dus zelf (en soms met extern advies) een aantal emotionele en praktische stappen zetten om mee te werken aan kerkenvisies. In dat opzicht zijn zij er zelf verantwoordelijk voor. De overheid is echter ook aansprakelijk om hen te laten participeren. Volgens Gelderloos, van der Helm, Kadijk en Schaap dient de overheid aan drie verwachtingen te voldoen.

Ten eerste zal het '*religieus analfabetisme*' moeten worden overwonnen. Dat betekent dat er weet moet zijn van kerkelijke recht, kerkhistorie, theologie en liturgie, aangezien deze identiteitsbepalende elementen van kerken ook hun begrip van een kerkgebouw bepalen. Op die manier verkrijgt de overheid informatie over de achtergrond van haar partner – ze leert haar kennen. Kerkelijk Waardebeheer is uitstekend in staat om de autoriteiten hierover beknopt op de hoogte te stellen. Zodanig zou er naast kennis van de maatschappelijke en esthetische waarde van een kerkgebouw ook sensibiliteit voor de *immateriële waarde*, d.w.z. haar religieus-sacrale betekenis, kunnen ontstaan. Volgens van der Helm is dit van belang, aangezien kerken vaak de indruk hebben, dat andere belanghebbende partijen weinig aandacht besteden aan die dimensie van een kerkgebouw. Dit gebeurt door primair te investeren in de sociale en architectonische relevantie ervan. Zodoende lijkt er uitsluitend oog te zijn voor de 'externe identiteit' van de kerk door het gebouw naar buiten toe aantrekkelijk te maken. Dit gaat echter ten koste van de 'interne identiteit' die haar oorsprong aan een religieuze basis (en niet een maatschappelijk-esthetische basis) ontleent. Indien bij samenwerking tussen kerk en overheid sprake is van transformatie van een kerkgebouw moet volgens van der Helm een blijvende en herkenbare sacraliteit gegarandeerd zijn. Indien dit niet het geval is, bemoeilijkt dit een samenwerking, aangezien er geen rekening wordt gehouden met de betekenis die een kerkgebouw voor kerken uitstraalt.

Ten tweede dient de overheid kennis, begrip en gevoeligheid voor de mentaliteit en identiteit van verschillende kerkelijke denominaties te ontwikkelen. De overheid zou zich daar tijdens bovengenoemde 'workshops' in kunnen verdiepen. Het is volgens Kadijk van belang dat er voldoende tijd en energie in deze taak wordt gestoken, aangezien de gezindheid van kerken het maatwerk per kerkensie bepaald. Het project is dus geen 'sjabloon', dat identiek bij iedere geloofsgemeenschap kan worden ingezet. Het dient veeleer een flexibel inzetbaar instrument te zijn dat zich richt naar de identiteit en de belangen van kerken. (Daarnaast is ook het eerder genoemd diocesaan gebouwenbeleid in de Rooms-Katholieke Kerk bepalend voor het maatwerk). Een kerkensie die rekening houdt met het gemoed van kerkelijke denominaties en een overheid die daar oog voor heeft, vereffent argwaan en verlegenheid van kerken jegens andere belanghebbende partijen.

Ten derde wordt van de overheid een respectvolle communicatie naar kerken gebaseerd op fijngevoelig taalgebruik verwacht. In sommige gevallen kan haar woordkeuze immers als kwetsend of demotiverend worden ervaren. Door het tegengaan van religieus analfabetisme en het bevorderen van kennis van kerken ontstaat er een ruimte waarbinnen de overheid haar woordkeus kan heroverwegen. Idealiter gaat het overdenken daarvan gepaard met een maximaal inlevingsvermogen in de drijfveren en angsten van kerken. Op die manier ontwikkelt zich volgens Schaap een overheid 'die niet macht uitoefent, maar gezag verkrijgt door vanuit kerkelijk belang mee te denken.' Zo zullen kerken eerder bereid zijn om samen met niet-kerkelijke partijen medewerking te verlenen aan kerkensies.

6. Conclusies

6.1 Taken

We kunnen samenvattend stellen dat kerken voor een groot gedeelte zelf verantwoordelijk zijn voor medewerking aan kerkensies. Bereidheid tot samenwerking met andere belanghebbende partijen en openheid voor alternatief gebruik van kerkgebouwen zijn twee essentiële voorwaarden. Uiteenzetting van het emotionele regime toont wellicht aan op welke vlakken kerken hun openheid kunnen vergroten. Een verdere voorwaarde voor medewerking is het uitvoeren van enkele praktische taken. Dit betreft kennismaking met de inhoud van het project, het aan de orde stellen van financiële, juridische, maatschappelijke en theologische uitdagingen en het maken van een inventaris van het kerkgebouw.

Kerken zullen de genoemde voorwaarden niet altijd met de benodigde expertise kunnen vervullen. Het gaat hier immers vaak om vrijwilligers voor wie het opstellen van een kerkensie nieuw terrein is. Zij zouden zich echter kunnen laten adviseren door externe deskundigen. Stichting Kerkelijk Waardebeheer, zelfstandige gemeentebegeleiders (voor Protestantse gemeenten) en bisdommen (voor r.-k. parochies) zijn hiervoor geschikte adviesorganen, aangezien zij beschikken over vakinhoudelijk inzicht inzake het onderhoud van kerkgebouwen. Door kennis van mentaliteit en identiteit van geloofsgemeenschappen kunnen zij kerken op een toepasselijke manier adviseren.

Ook de overheid kan bijdragen aan medewerking van kerken aan kerkensies. Ze doet dit door (daar waar nodig) haar religieus analfabetisme te bestrijden. Dit gebeurt door kennisverwerving van structuur, historie, wereldbeeld en mentaliteit van kerken. Uiteraard kunnen bovengenoemde adviesorganen hierover informeren. Het is wenselijk dat de overheid daarbij ook inzicht in en begrip voor de immateriële waarde van kerkgebouwen ontwikkelt, aangezien parochies en kerkelijke gemeenten hun kerkgebouwen voornamelijk als uiting daarvan begrijpen.

6.2 Beperkingen

Op papier lijkt medewerking van kerken aan kerkenvisies haalbaar, mits de eerder genoemde punten worden behartigd. Er spelen evenwel factoren die het opstellen van kerkenvisies ingewikkeld maken en die op korte termijn nauwelijks te veranderen zijn.

Dit heeft onder andere te maken met de rol van de burgerlijke gemeente. In verschillende gemeenten is men momenteel bezig met het opzetten van een kerkenvisie. Andere gemeenten, zoals de gemeente Utrecht, heeft reeds een visie voor religieus erfgoed op papier gezet. Dit is het resultaat van langdurig overleg tussen verschillende partijen op vaak professioneel niveau. Echter, niet iedere gemeente beschikt over de vereiste middelen om medewerking te kunnen verlenen aan kerkenvisies. Vaak is er een gebrek aan professionaliteit, mankracht en motivatie. Dit betreft voornamelijk gemeenten in landelijk gebied en in sociaaleconomisch zwakke regio's van Nederland. Gelet op het feit dat de gemeente een kerkenvisie in gang moeten zetten, is het de vraag in hoeverre zwakke gemeenten dit succesvol kunnen uitvoeren. Het gevaar heerst dat het project in die gevallen helemaal niet in de startblokken raakt. Door afhankelijkheid van de gemeente kan een kerk dus wellicht niet aan een kerkenvisie beginnen, ook al hebben zij daar de benodigde openheid en praktische expertise voor. We zien hier dat de realisatie van kerkenvisies aan zijn grenzen stuit, doordat de initiator ervan vaak niet over de vereiste middelen beschikt. Om verwarring en onnodige voorbereiding te voorkomen, moeten kerken zich vooraf (door inlichting van externe adviserende partijen) informeren of de gemeente überhaupt in staat is om een kerkenvisie te initiëren.

Indien kerken wel met een deskundige gemeente te maken hebben dient men zich te realiseren, dat er een onevenwichtige samenwerking tussen die partijen zou kunnen plaatsvinden. Gemeenten (en ook andere niet-kerkelijke partijen) hebben vaak ervaring en kennis aangaande het maken van een visie voor historisch erfgoed. Bij kerken gaat het veelal om onervaren vrijwilligers van wie verwacht wordt dat ze in betrekkelijk korte tijd medewerking verlenen aan iets nieuws waar ze wellicht moeite mee hebben. Er wordt dus een behoorlijke portie emotionele en praktische flexibiliteit van kerken gevraagd. Houdt het Ministerie van OCW er rekening mee dat dit gezien de verschillende belangen binnen de kerken een grote uitdaging kan vormen? Parochies en kerkelijke gemeenten bestaan immers ook uit verschillende partijen, zoals een pastoraal team en parochiebestuur in Rooms-Katholieke parochies en een kerkenraad en een kerkrentmeester in de Protestantse Kerk. Daarnaast hebben de kerken te maken met vrijwilligers (koster, koorleden, leiders van kinder- en jongerengroepen etc.), diaconie en caritas en de overige meer en minder praktiserende kerkleden. Voor alle genoemde partijen heeft het kerkgebouw een bepaalde betekenis. Het beleid van het Ministerie van OCW ziet idealitair dat alle kerkelijke partijen op een constructieve manier hun bijdrage leveren aan het ontwikkelen van kerkenvisies. Is dit realistisch? Kerken hebben inderdaad de mogelijkheid om krachten te bundelen door gebruik te maken van de expertise van verschillende partijen. De samenwerking kan echter belemmerd worden door tegenstrijdige interesses omtrent het toekomstig gebruik van een kerkgebouw. Dit komt doordat verschillende partijen vaak maar oppervlakkig op de hoogte zijn van elkaars werkzaamheden, mentaliteit en visie op kerk en kerkgebouw. Schept het project ruimte om tegengestelde belangen tussen de verschillende partijen bloot te leggen en te overbruggen, zodat de kerken en haar partijen een constructieve medewerking aan kerkenvisies kunnen verlenen?

Externe adviserende partners kunnen kerken inderdaad van ondersteuning en advies voorzien. Maar is dit met alle goede bedoelingen genoeg? Wordt er rekening mee gehouden dat kerken wellicht meer tijd nodig hebben om aan het idee van het gezamenlijk opzetten van een kerkenvisie te wennen? Kerken waren immers jarenlang zelf als eigenaar voor een groot gedeelte zelf verantwoordelijk voor het onderhoud van hun kerkgebouw. Wordt er rekening mee gehouden dat veel kerkleden noch de ambitie

noch de intellectuele vaardigheden hebben om zich met een kerkenvisie bezig te houden? Externe partners zouden natuurlijk naar andere belanghebbende partijen de behoeften van kerken kunnen verwoorden. Maar mogen kerken niet ook als eigenaar van het kerkgebouw door niet-kerkelijke partijen zo gehoord worden als ze zijn? Worden kerken serieus genomen als ze hun belangen op een ander 'niveau' communiceren dan dat van de gemeente? Schept een kerkenvisie hier ruimte voor? Hoe gaat men voorts bij Rooms-Katholieke kerken om met de rol van het bisdom waar een parochie onder valt? Parochies verlenen als eigenaar van hun godshuis medewerking aan een kerkenvisie. Maar wat is hun medewerking waard als het volgens een bisdom indruist tegen diocesaan beleid? Parochies hebben hierbij inderdaad zelf gedeeltelijk de regie in handen, door in contact te staan met het bisdom. Toch moet er altijd rekening mee worden gehouden, dat medewerking van parochies op onverwacht moment door het bisdom een halt kan worden toegeroepen. In tegenstelling tot de overheid bevinden parochies zich immers in een afhankelijkheidsrelatie met het bisdom. Is men zich ervan bewust dat daardoor het opzetten van een kerkenvisie kan worden vertraagd? Is hier voldoende tijd voor ingecalculiseerd? Zijn andere belanghebbende partijen ertoe bereid om deze vertraging op een begripvolle manier te aanvaarden?

Het is mooi om te zien dat de overheid waarde hecht aan kerkgebouwen en een bijdrage wil leveren om ze in stand te houden. Samenwerking aan een toekomstperspectief met verschillende belanghebbende partijen klinkt als een ambitieus plan. Gezien de boven genoemde opmerkingen is het echter te betwijfelen of dit plan altijd in de praktijk kan worden gebracht. Het stelt ons de vraag of een kerkenvisie realistisch gezien haalbaar is. Of blijft het veeleer steken in idealisme? Toekomstige kerkenvisies zullen daar een antwoord op geven. Het is in ieder geval te hopen dat een kerkenvisie gezien haar 'vormvrijheid' zo veel mogelijk rekening houdt met de emotionele, praktische en intellectuele verschillen tussen kerken en niet-kerkelijke partijen. Een kerkenvisie dient altijd maatwerk te zijn en maximaal rekening te houden met de belangen van kerken. Op die manier zouden kerken goede medewerking kunnen verlenen aan kerkenvisies.

Appendix

Samenvatting van het gesprek met professor dr. A.J.M. (Ad) van der Helm

Den Haag, 17.12.2018

Ad van der Helm is priester van het bisdom Rotterdam en als parochievicaris werkzaam in de parochie Maria Sterre der Zee in Den Haag. Daarnaast doceert van der Helm canoniek recht aan de KU Leuven. Voorwaarde voor medewerking van kerken aan kerkenvisies is volgens van der Helm een professioneel intern beleid waarbij parochies aangeven hoe zij toekomstig kerk willen zijn. Hierbij komt ook de toekomstige functie van de kerkgebouwen van een parochie aan de orde. Om maximaal draagvlak voor een interne visie te ontwikkelen, zullen parochiebesturen tijdig een dialoog op gang moeten brengen, waarbij parochianen op een vertrouwelijke, respectvolle en eerlijke manier hun visie ontwikkelen op de functie en het gebruik van de kerkgebouwen. Hierbij zullen de belangen van zoveel mogelijk parochianen gehoord moeten worden. Voornamelijk grotere fusieparochies zullen hier aandacht aan moeten besteden, aangezien zij veelal te maken hebben met een breed scala aan geloofsgemeenschappen van uiteenlopende signaturen en verschillende opvattingen omtrent het gebruik van hun kerkgebouwen. Aangezien zij echter vaak te maken hebben met een deskundig en professioneel bestuur is het te verwachten, dat zij een kerkenvisie ontwikkelen met maximaal draagvlak van de parochianen. Daarnaast is regelmatig overleg met het bisdom van belang om tijdig geïnformeerd te worden of parochieel beleid past in diocesaan beleid (aangaande het gebruik van kerkgebouwen). Verder worden parochies door contact met het bisdom tijdig op de hoogte gesteld wanneer uitvoering van parochieel beleid om een bisschoppelijke machtiging vraagt.

Daarnaast zijn partners met respect voor de religieuze betekenis van het kerkgebouw en kennis van de theologische en liturgische identiteit van parochies een voorwaarde voor medewerking aan kerkenvisies. De partners dienen tevens weet te hebben van de taken en verantwoordelijkheden van het bisdom waar een parochie onder valt. Parochiebesturen moeten wederom op de hoogte zijn van de functie en de achtergrond van haar partners. De bij het bisdom aangestelde medewerkers voor bouwzaken kunnen hen hierover op de hoogte stellen. Idealiter schept kennis en respect onderling vertrouwen en bevordert het de samenwerking tussen kerken en andere belanghebbende partijen. Daarbij kunnen niet-kerkelijke partijen echter belangen vooropstellen die voor kerken van ondergeschikte waarde zijn. Vaak is er volgens van der Helm een spanning tussen maatschappelijk-culturele belangen van niet-kerkelijke partijen en religieuze belangen van kerken. Parochianen hebben hierbij vaak het idee dat profilering van de externe identiteit van een kerkgebouw (haar sociale, architectonische, toeristische functie) ten koste gaat van haar interne identiteit (haar sacraal-liturgische functie). Men beschouwt het kerkgebouw als visueel eigendom zonder zich van haar oorspronkelijke functie als plaats van goddelijke eredienst bewust te zijn. Zolang de kerk echter eigenaar van het gebouw is, prevaleren haar belangen boven die van haar partners. Zij hebben volgens van der Helm de regie bij het ontwikkelen van een toekomstperspectief voor hun kerkgebouw(en).

Van der Helm is zich ervan bewust dat door transformatie van kerkgebouwen de religieuze uitstraling niet overal zoals oorspronkelijk gehandhaafd kan blijven. Er zou derhalve gepoogd moeten worden om een herkenbare mate van sacraliteit aanwezig te laten aan het godshuis. Hoe dit gestalte gaat krijgen, moeten kerken intern en extern met andere belanghebbende partijen bespreekbaar maken. Indien een stukje 'rest-sacraliteit' voor parochianen gegarandeerd is, zal het de samenwerking omtrent her te bestemmen kerkgebouwen versoepelen, aangezien er rekening wordt gehouden met de betekenis die een kerkgebouw voor de kerken uitstraalt.

Samenvatting van het gesprek met mr. drs. J.C. (Cor) Schaap
Amersfoort, 5.2.2019

Cor Schaap is trainer-coach-mediator en ondernemer. Naast een studie theologie en rechten heeft hij een financiële opleiding afgerond aan de Fontys Hogescholen. Schaap was werkzaam in het onderwijs, als predikant binnen de Protestantse Kerk in Nederland en de Verenigde Protestantse Gemeente van de Nederlandse Antillen. Alvorens medewerking te verlenen aan het project kerkenvisies is het volgens Schaap van belang dat kerken intern duidelijkheid creëren over een aantal zaken. Zo zal de relevantie van het opstellen van een toekomstperspectief en het belang van herbesteding van een kerkgebouw ter sprake moeten komen. In dat kader worden enerzijds de uitdagingen in kaart gebracht. Deze kunnen van financiële, maatschappelijke of theologische aard zijn. Anderzijds worden de kansen besproken die medewerking aan kerkenvisies voor kerken bieden. Zo is er volgens Schaap de mogelijkheid om naast de betekenis van de immateriële waarde ook de architectonische en maatschappelijke betekenis (waar kerken zich vaak minimaal van bewust zijn) van het kerkgebouw te onderstrepen. In dat verband zou een kerkenvisie de bewustwording van het algemeen belang en het verantwoord gebruik van een kerkgebouw kunnen bevorderen. Inzicht daaromtrent kan kerken motiveren om mee te werken aan kerkenvisies, aangezien het project de verscheidenheid aan waarden van een kerkgebouw accentueert. Naast het bespreekbaar maken van de relevantie van herbesteding, moet er duidelijkheid zijn aangaande de mogelijkheden hiervan. Kerken moeten intern bespreken wat theologisch, liturgisch, financieel en architectonisch gezien tot de mogelijkheden van herbesteding behoort. Schaap vermeldt dat er zelfs vaak al uitgewerkte bestemmingsplannen zijn, maar dat parochies en kerkelijke gemeenten daar vaak geen weet van hebben. Verder moeten kerken vroegtijdig de inventaris van hun kerkgebouw(en) op orde hebben. Relevantie en mogelijkheden van herbesteding als mede een grondige inventarisatie zijn volgens Schaap essentiële vereisten voor kerkelijke gemeenten om samen met andere belanghebbende partijen een kerkenvisie te ontwikkelen.

Met het oog op een vruchtbare samenwerking dienen volgens Schaap zowel kerk als overheid hun steentje bij te dragen. Beide partijen moeten hun rol en verantwoordelijkheid weten en ernaar handelen. Dat betekent ook dat men op de hoogte is van de juridische en emotionele regimes van de verschillende partijen die opkomen voor hun belangen. Om verwarring te voorkomen, is het noodzakelijk om te weten onder welk regime een partij werkt. Kerken kunnen zich hun juridische en emotionele regime optimaal toe-eigenen, indien ze de bovengenoemde voorbereidende stappen nauwkeurig uitwerken. Op die manier weten ze waar ze voor staan, kennen ze hun drijfveren en kunnen ze die overtuigend naar buitenkerkelijke partijen overbrengen.

Schaap heeft ook enkele duidelijk geformuleerde verwachtingen ten aanzien van de overheid met betrekking tot hun medewerking aan kerkenvisies. Zo is het noodzakelijk dat de overheid niet alleen haar eigen belangen nastreeft, maar ook gevoeligheid toont jegens de kerkelijke gemeentes. Dit betreft voornamelijk sensibiliteit voor de theologiebeelden, de mentaliteit en de identiteit van verschillende kerkelijke denominaties. Op die manier begrijpt de overheid beter aan welke achtergrond kerken de religieuze en maatschappelijke betekenis van hun kerkgebouw ontleen. De overheid hoeft het er niet mee eens te zijn, maar dient er wel respect voor te tonen. Dit kan geschieden door simpelweg naar elkaar te luisteren en elkaars belangen serieus te nemen. Al erkent Schaap ook dat communicatie tussen kerk en overheid lastig is, aangezien iedere partij een andere taal met eigen uitdrukkingen, formules en codes hanteert. In het bijzonder de overheid zou in bepaalde situaties een taalgebruik hanteren dat ontmoedigend kan zijn voor kerken om actief mee te werken aan kerkenvisies. In dat geval moet de overheid een gematigd taalgebruik hanteren. Kerken moeten wederom pogen hun belangen in heldere, niet religieus/ kerkelijke bewoordingen over te brengen als ze door hun partners begrepen willen worden.

Zonder een gemeenschappelijke manier van communiceren zou de samenwerking tussen kerk en overheid minder kans op succes hebben. Schaaap onderstreept echter dat het ontwikkelen van een kerkenvisie gericht moet zijn op de belangen van kerken, ook al hebben ze soms moeite die in heldere bewoordingen over te brengen. Hun visie staat voorop, de belangen van de overheid moeten beperkt blijven. Idealiter is de overheid niet een instantie 'die macht uitoefent, maar gezag verkrijgt door mee te denken.'

Samenvatting van het gesprek met Simon Kadijk

Amersfoort, 6.2.2019

Simon Kadijk heeft theologie gestudeerd en is betrokken bij kerkenverzekeraar *Donatus*. Volgens Kadijk is het van belang dat er enkele voorbereidende maatregelen worden getroffen, alvorens kerken medewerking verlenen aan een kerkenvisie. Zo is het noodzakelijk dat kerken (1) duidelijkheid verschaffen omtrent eigenaarschap en verzekering van hun kerkgebouw(en). Verder wordt geadviseerd om vroegtijdig (2) een inventarisatie te maken van het gebouw dat bij de kerkenvisie ter sprake komt. Om irritatie te voorkomen en om gewenning te garanderen moet de kerkelijke achterban inhoudelijk op de hoogte worden gesteld over (3) de inhoud van het project, zoals vastgesteld door het Ministerie van OCW. Hierbij kunnen kerken worden geïnformeerd over de (4) verdeling van verantwoordelijkheden tussen kerkelijke en niet-kerkelijke achterban. In die context moet verduidelijkt worden hoe de kerkelijke gemeenten en parochies hun verantwoordelijkheden maximaal kunnen benutten tijdens het opstellen van een kerkenvisie met andere partijen. Deze interne afstemming moet helder en met respect voor elkaars achtergrond/ standpunten worden besproken. Indien de boven genoemde punten worden behartigd is er volgens Kadijk een mogelijkheid om draagvlak te creëren voor medewerking van kerken aan kerkenvisies.

Volgens Kadijk moet ook de niet-kerkelijke achterban worden betrokken bij het project, aangezien ook zij een bijdrage leveren aan de medewerking van kerken. Dit geldt voor omwonenden, als mede voor erfgoed specialisten en leden van de burgerlijke gemeente. Deze partners hebben als taak om geloofsgemeenschappen op juridisch, financieel en architectonisch gebied te adviseren bij het ontwikkelen van een toekomstperspectief voor hun kerkgebouw. Hiervoor zijn echter voorwaarden nodig. Kadijk benadrukt meerdere malen dat deze partners kennis, begrip en respect moeten hebben voor de mentaliteit en de theologische identiteit van de kerkelijke denominatie waar zij mee coöpereren. In dat verband moet men weten dat een kerkenvisie geen 'sjabloon' levert dat op ieder kerkgebouw en iedere kerkelijke gemeente kan worden toegepast, zonder op de hoogte te zijn van de eigenheid van iedere geloofsgemeenschap. Een kerkenvisie gaat veeleer om maatwerk dat rekening houdt met mentaliteit en identiteit van kerken. Als de niet-kerkelijke achterban hier niet van op de hoogte is, kan samenwerking met de kerkelijke zijde op een teleurstelling uitlopen. Aan de andere kant moeten kerken ook 'durf' en 'lef' tonen, om met andere kerkelijke stromingen en ook met niet-kerkelijke partijen samen te werken. Om dit tot stand te brengen, zullen kerken gemotiveerd moeten worden om vroegtijdig met elkaar (inter-kerkelijk, niet-kerkelijke achterban) in contact te treden en duidelijk de verwachtingen en verantwoordelijkheden naar elkaar toe te communiceren.

Hoe kan dit op een efficiënte manier gedaan worden? Hier ziet Kadijk een taak weggelegd voor Kerkelijk Waardebeheer. Ten eerste zou de stichting de interkerkelijke samenwerking kunnen bevorderen, zodat verschillende kerkelijke stromingen gezamenlijk een heldere kerkenvisie voor ogen hebben. Daarmee staan ze sterk in hun schoenen als ze de dialoog aangaan met niet-kerkelijke partijen. In de vorm van bijvoorbeeld 'workshops' georganiseerd door Kerkelijk Waardebeheer, geleid door professionals met affiniteit voor de verscheidenheid van kerkelijke stromingen, laten ze de geloofsgemeenschappen met

elkaar in contact treden. In die setting kunnen ze elkaars achtergrond en drijfveren in kaart brengen en zouden ze hun verwachting naar elkaar kunnen uitspreken. Tijdens een workshop op een later moment, kunnen niet-kerkelijke partijen bij de interkerkelijk samenwerkende partijen betrokken worden om te 'proeven waar samenwerking mogelijk is'. Twee onderdelen zijn hierbij van belang. Ten eerste moet men een poging ondernemen om op een heldere manier met elkaar te communiceren. Aangezien kerken soms een ander (religieus) taalgebruik hanteren dan hun niet-kerkelijke partners zou dit eerste onderdeel een niet te onderschatten uitdaging kunnen vormen. Ten tweede moet vanuit een respectvolle houding eerlijk met elkaar worden gesproken. Kadijk benoemt vooral het belang van eerlijkheid van de burgerlijke gemeente jegens de kerken omtrent de financiële haalbaarheid van het onderhoud van een kerkgebouw in het kader van kerkenvisies.

Het door Simon Kadijk aangedragen advies gaat in het bijzonder om voorbereidende maatregelen die kerken kunnen treffen om kerkenvisies voor hun geloofsgemeenschap tot een succes te maken. Een 'goede voorbereiding' is van essentieel belang, want 'daar is het slagen van kerkenvisies voor 80% van afhankelijk'.

Samenvatting van het gesprek met Alice Gut

Utrecht, 19.2.2019

Alice Gut werkt bij de gemeente Utrecht als adviseur monumenten op de afdeling erfgoed. In 2016 was ze betrokken bij het opstellen van een kerkenvisie voor de monumentale kerkgebouwen van de gemeente. In de visie bevinden zich herbestemmingsprofielen gebaseerd op de analyse van een bouwhistorisch onderzoeksbureau, dat de kunst- en architectuurhistorische waarde van de religieuze monumenten in kaart brengt. Voor het verlenen van medewerking van kerken bij het opstellen van kerkenvisies is volgens Gut een structurele dialoog tussen de Rooms-Katholieke/ Protestantse Kerk en de gemeente van essentieel belang. De gemeente heeft hiervoor ervaren contactpersonen die kerken graag willen adviseren in zaken onderhoud, exploitatie en financiën. Het gezamenlijk analyseren van kerkgebouwen leidt tot kennisverzameling en bewustwording van de (soms waardevolle) inventaris van het monument. Op die manier kan de gemeente Utrecht kerken ondersteunen bij het opzetten van een gezamenlijke integrale aanpak omtrent het behoud van godshuizen die verder rijk dan onderhoud van haar primair religieuze functie. Het bevorderen van de aantrekkelijkheid van een kerkgebouw op museaal, ruimtelijk en toeristisch gebied beschouwt Gut dan ook als een van de kerntaken van de gemeente, waar kerken graag hun medewerking aan kunnen verlenen.

Met oog op de samenwerking tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de gemeente constateert Gut echter een verschil in mentaliteit tussen de bestuurlijke laag (het aartsbisdom) en de parochiebesturen. In tegenstelling tot het aartsbisdom, welke voornamelijk de sacrale functie van een (r.-k.) kerkgebouw benadrukt en derhalve kritisch tegenover de samenwerking met de gemeente staat (die naast de religieuze ook de maatschappelijke betekenis van een kerkgebouw onderstreept), bespeurt ze bij parochiebesturen een minder kritische houding tegenover samenwerking. Ze adviseert parochiebesturen om die 'openheid' omtrent verandering en coöperatie met andere partijen te behouden en verder te ontwikkelen. Aangezien het aartsbisdom laat blijken zich niet in deze aanbeveling te kunnen vinden, hoopt Gut dat parochiebesturen die openheid onderhouden, door te investeren in professionaliteit, zakelijkheid en verstand van vastgoed en communicatie. Als voorbeeld noemt ze het inzetten van 'jongere parochiebestuurders met gevoel voor behoud, exploitatie en het rendabel maken van een kerkgebouw'.

Gut adviseert Kerkelijk Waardebeheer om de inhoud van het project kerkenvisies zoals vastgesteld door het Ministerie van OCW toegankelijk te maken voor kerkgemeenschappen. Met het oog op samenwerking tussen kerk en burgerlijke gemeente moet duidelijk worden gemaakt hoe de verantwoordelijkheden tussen de twee partijen zijn verdeeld. Ze hoopt dat geloofsgemeenschappen zich daarbij realiseren dat de gemeente geen gevaar is dat de kerkelijke belangen onvoldoende behartigd. De gemeente moet eerder als adviseur worden ervaren die, gericht op een duurzaam toekomstperspectief voor een kerkgebouw, samen met kerken haar kernwaarden (m.n. de cultuurhistorische en maatschappelijke waarde) wil uitwerken. In dat kader adviseert Gut Kerkelijk Waardebeheer om de argwaan van kerken richting de burgerlijke gemeente te minimaliseren door duidelijkheid te verschaffen op welke vlakken geloofsgemeenschappen in geval van samenwerking kunnen profiteren. Om de samenwerking met de burgerlijke gemeente en andere partijen te versoepelen raadt ze Kerkelijk Waardebeheer aan om de parochiebesturen voldoende te onderrichten over de exploitatie en het rendabel maken van religieus erfgoed. Op die manier kunnen kerken op gelijke hoogte de dialoog aangaan met de gemeente.

Samenvatting van het gesprek met dr. J.K. (Jacobine) Gelderloos
Utrecht, 26.2.2019

Jacobine Gelderloos is werkzaam bij de Protestantse Theologische Universiteit. In haar promotieonderzoek genaamd *Sporen van God* besteedt ze uitvoerig aandacht aan de bijdrage die dorpskerken kunnen leveren aan de leefbaarheid van het platteland. Tijdens ons gesprek maakt Gelderloos duidelijk dat aanmoediging en enthousiasmering van kerken een noodzakelijke vereiste vormen om kerken mee te laten werken aan een visie voor hun kerkgebouw. 'Verlegenheid' en 'koudwatervrees' belemmeren volgens Gelderloos de samenwerking van kerk en overheid. Het is aan aangewezen 'ambassadeurs' om kerkelijke terughoudendheid te bespreken en te boven te komen. Hiervoor moeten intern binnen de kerken personen worden geselecteerd die geloofsgemeenschappen kennis laten maken met het project. In de protestantse kerken zouden classispredikanten zich deze functie kunnen toe-eigenen, aangezien zij regelmatig contact onderhouden met diverse kerkelijke gemeentes, op de hoogte zijn van de staat van onderhoud van hun kerkgebouwen en aanvoelen welk beeld de gemeenschappen omtrent het gebruik van hun godshuis hebben. Daarnaast kunnen zelfstandige gemeentebegeleiders worden aangewezen om kerken kennis te laten maken met kerkenvisies. Volgens Gelderloos kan ook Kerkelijk Waardebeheer hierbij een rol spelen. De stichting kan als 'grensganger' het belang van de overheid bij kerkenvisies naar de geloofsgemeenschappen toe 'vertalen'. Tevens kan zij als 'tolk' fungeren om de verwachtingen van kerken omtrent het project naar de overheid toe te communiceren. Als partner van kerken kan de stichting verzekeren dat ze de belangen van de kerkelijke gemeentes professioneel en maximaal zullen behartigen tijdens een samenwerking met buitenkerkelijke partijen.

Hoe gaat enthousiasmering en motivatie in z'n werk? Gelderloos benoemt twee aspecten. Aan de ene kant zullen aangewezen personen (bijvoorbeeld van Kerkelijk Waardebeheer) informatie moeten verstrekken omtrent de inhoud van het project zoals vastgesteld door het ministerie van OCW. Tevens informeren zij eerlijk waar uitdagingen en kansen (financieel, juridisch, theologisch) liggen die medewerking aan een toekomstperspectief voor een kerkgebouw met zich meebrengen. In dat verband onderstreept Gelderloos het belang van duidelijkheid. Dat betekent dat 'klip en klaar' moet worden verwoord wat kerken aan kerkenvisies hebben. Dat betreft de begeleiding, financiële haalbaarheid en de rol/verantwoordelijkheid van kerken. Het is daarbij wenselijk dat ontzorging voor kerken aannemelijk wordt gemaakt. Verder zullen voorbeeldverhalen besproken moeten worden, waarbij kerkelijke gemeentes in samenspraak met de overheid een succesvol toekomstperspectief voor hun kerkgebouwen

hebben ontwikkeld (en uitgevoerd). Concreet benoemt Gelderloos de 'Damster Kerkencarrousel' te Appingedam, waar door interkerkelijk en buitenkerkelijk lokaal overleg drie geloofsgemeenschappen als mede de Stichting Oude Groninger Kerken van kerkgebouw ruilden.

In het proces waarin bovengenoemde doelstellingen aan de orde komen, moet er rekening worden gehouden met de mentaliteit van de geloofsgemeenschappen. Verlegenheid en koudwatervrees moeten in een respectvolle sfeer besproken worden, opdat ze de samenwerking met buitenkerkelijke partijen minimaal beïnvloeden. Tevens is het van belang dat de overheid haar 'religieuze analfabetisme' overwint door oog te krijgen voor de kerkelijke structuur en begrip te tonen voor de mentaliteit en identiteit van verschillende denominaties. Dit betekent dat ze naast de economische, functionele en esthetische waarde ook respect moet tonen voor de immateriële waarde die veel geloofsgemeenschappen aan hun kerkgebouwen hechten en die vaak de basis vormt voor de betekenis die zij aan hun godshuis geven.

Samenvatting van het gesprek met ir K.M. (Karien) van Velsen
Rotterdam, 16.4.2019

Karien van Velsen is architect/ coördinator van het Bisschoppelijk Adviesbureau Bouwzaken van het bisdom Rotterdam. Voor medewerking aan kerkenvisies is volgens van Velsen is de dialoog tot stand brengen het allerbelangrijkst. Tijdens de gesprekken over kerkenvisies kan gesproken worden over bereidheid tot samenwerking met andere belanghebbende partijen. Voorop staat het oorspronkelijke gebruik van kerkgebouwen. Indien een kerkgebouw afgestoten moet worden is openheid voor alternatieve ideeën omtrent het gebruik van kerkgebouwen handig. Voorts zullen parochiebesturen intern een aantal zaken moeten regelen. Hierbij is het ten eerste verstandig een inventarisatie van het kerkgebouw te maken. Ten tweede zal een toekomstperspectief voor de parochie en haar kerkgebouw(en) kunnen worden ontwikkeld (voor zover dit niet al gerealiseerd is). Voor behoud van de oorspronkelijk functie van het kerkgebouw zal gekeken worden naar factoren zoals het aantal vrijwilligers rond een godshuis, de onderhoudskosten en het aantal kerkgangers. Het bisdom zal parochiebesturen bewustmaken van de Wet openbaarheid van bestuur en adviseren dat indien het bestuur openheid van zaken richting de gemeente geeft het verstandig is de parochianen eerst op de hoogte te stellen. Indien parochiebesturen dit advies behartigen voorkomen zij hiermee irritatie bij parochieleden door onduidelijke informatievoorziening (wat het opstellen van een kerkenvisie zou vertragen).

Het bisdom Rotterdam geeft parochies advies omtrent het proces van het maken van kerkenvisies. Zij doet dit door verduidelijking van het doel van het project. Daarnaast voorziet zij parochiebesturen van juridisch en financieel advies en het 'aankleden' van kerkgebouwen door architectonische raadgeving en aanwijzingen aangaande het zorgvuldig gebruik van de liturgische ruimte. Verder geeft het bisdom voorlichting aan parochiebesturen over de verhouding tussen kerk en gemeente. Zo wordt duidelijk wat een parochie mee aan tafel kan nemen bij de gesprekken rond kerkenvisies in een gemeente. Tijdens vicariaatsbijeenkomsten worden de bestuursleden van de parochiebesturen door het bisdom over bovengenoemde punten op de hoogte gesteld.

Het Rotterdamse diocees voorziet ook de overheid van informatie, zoals bij een bijeenkomst van Kerkenvisies Zuid-Holland op 21 maart 2019 het geval was. Voor de gemeente is deze informatie toegespitst op vragen als 'wat is een parochie?', 'wie is de eigenaar van een kerkgebouw' en 'hoe zit de verhouding tussen parochie en bisdom?' Zij doet dit om verwarring omtrent eigenaarschap en betekenis van het kerkgebouw bij de overheid te voorkomen. Vaak wordt het kerkgebouw immers als (visueel) eigendom gezien, terwijl de parochie juridisch eigenaar is van al haar eigendommen, ook van het

kerkgebouw. Dit betekent dus dat niet het bisdom de eigenaar van een kerkgebouw is, wat veel mensen denken. Echter zodra een parochie iets wil veranderen, of restaureren aan hun gebouwen hebben ze een Bisschoppelijke Machtiging (BM) nodig. Daarnaast hoopt het bisdom hiermee bij de overheid sensibiliteit voor de kerk en haar kerkgebouwen te creëren. Op die manier ontstaat inlevingsvermogen in parochies, kennis van emoties, bekendheid met de verhouding bisdom – parochie en weet van de soms minder ervaren vrijwilligers van een parochie. Kennis, respect en begrip tussen kerk en overheid zorgt voor een constructieve samenwerking aan kerkensies, waarbij maximaal draagvlak wordt gecreëerd voor het toekomstperspectief van een kerkgebouw.

Kerkelijk Waardebeheer

Kennisdeling en kerkgebouwen

Postbus 675, 3800 AR Amersfoort
Koningin Wilhelminalaan 23
3818 HN Amersfoort
Telefoon 033 - 467 10 10
info@kerkelijkwaardebeheer.nl
www.SilasGroep.nl/kerkelijk-waardebeheer

Silas Groep
Partner van kerken

Kerkelijk Waardebeheer is onderdeel van de Silas Groep

KKA
Administraties

KKG
Beheer vastgoed

KKG Adviseurs
Beheer vastgoed

Kerkelijk Waardebeheer
Kennisdeling en kerkgebouwen

Silas Groep. Houd de kerk in uw midden